

A TÁRSADALMI ÉS TÉRBELI ELKÜLÖNÜLÉS MINTÁZATA SZEGEDEN A 2001-ES NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATOK ALAPJÁN

A Magyarországon végzett városi szegregáció-kutatások egyik fő megállapítása az, hogy a klasszikus városszociológiai modellek mentén nem határolható le megfelelőképp egy-egy szegregátum, a modellek területi „elnagyoltsága” következtében. A különböző rétegeképző paraméterek mentén mérhető társadalmi elkülönülés térbeli megjelenítésére használatos kisebb egységek, a városrészek, kerületek, választóközrtek, városrendezési közrtek, számlálókörztek úgyszintén nem, vagy csak igen korlátozott mértékben alkalmasak a szegregátumok valóságának megfelelő területi lehatárolására (Ekler-Hegedűs-Tosics 1980, Csanádi-Ladányi 1988, Ladányi 2008). Ennek legfőbb magyarázata az, hogy a különböző társadalmi csoportok különböző nagyságú területeken mutatnak sűrűsödést. Leginkább a magasabb társadalmi státuszú csoportok azok, amelyek „a többiekhez képest leginkább (de nem teljesen) térben összefüggő, nagy kiterjedésű területeken találhatóak, még a legalacsonyabb státuszú csoportok lakóhelyei több, egymással össze nem függő, kisebb méretű szegregátumként helyezkednek el.” (Ladányi 2008:21). Tanulmányunkban a 2001-es népszámlálási adatainak felhasználásával azt a kérdést vizsgáljuk, hogy Ladányi és munkatársai által Budapest példáján megfogalmazott állítások Szegedre is érvényesek-e (Ladányi 2008).

A KSH a 2001-ben végzett népszámlálás adatainak alapján, azokat a területeket minősíti szegregátumnak (szegényszegregátumnak), ahol az aktív korú népességben belül a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők, és a rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya mindkét mutató esetében magasabb, mint 50%. Azokat a részeket pedig, ahol a lakosok számának legalább 40%-a ugyanezen rétegeképző paraméterek szerint alacsony státuszú, veszélyeztetettnek minősíti (ASZT Szeged 2008).¹

A KSH ezen adatok alapján a Szegeden szegregátumként nyilvántartott területek közül kettőt emelt ki, és minősített szegregátumnak (ASZT 2008), melyek a város két cigánytelepét jelentik:

¹ A népszámlálási adatok ezen két társadalmi státuszt meghatározó paraméter szerinti elemzése során, a szegregátumok lehatárolása kapcsán olyan problémába ütköztünk, hogy az adatbázisban nem csak a lakóépületek háztartásainak adatai, hanem a különböző intézmények lakóinak adatai is szerepelnek, akiknél mind az általános iskolai végzettség, mind pedig a rendszeres munkajövedelem tekintetében egy-egy koncentrált területen belül a vizsgált változók szerinti kis szórású homogén csoportokat találunk, ezek azonban mégsem minősíthetőek szegregátumoknak. Ezek az adatok ugyanis sok esetben olyan homogén területi egységekre is rámutatnak, mint pl. középiskolai kollégiumok, gyermekotthonok, vagy idősek otthona, ezért az ilyen típusú intézmények adatait külön kell kezelni a népszámlálási adatok területi szegregációra irányuló elemzések során.

1. Móraváros: Móravárosi körút- Cserepes sor és a Katona József utca, valamint a Rákóczi út- Gólya utca- Cserepes utca által határolt városrész. A „Cserepes-sor” Szeged azon szegregátuma, amelynél a szegedi adatok, és az önkormányzati adatok is egybehangzóan bizonyítják a szegregátum létét.
2. Kiskundorozsma: 48-as átkötő út- Búza utca – Északi sor- Sziksósi út által határolt városrész. Az itt található, bérlakásokból álló komfort nélküli házsor olyan lakóterület, amelynél a szegedi adatok, és az önkormányzati adatok is egybehangzóan bizonyítják a szegregátum létét.

A KSH által nem kiemelten, de szegregátumként nyilvántartott területek 2001-ben az alábbiak voltak:

1. Tarján: Úrhajós utca- Bölcsőde utca- Budapesti körút által határolt városrész.
2. Északi-város: Margaréta utca- Csongrádi sugárút- Sárosi utca által határolt.

Ezek a területek olyan lakótelepi övezetben találhatóak, ahol 2001-2008 között a szociális városrehabilitáció befejeződött, tehát a környező panelházak egyike sincs megjelölve szegregátumként.

A 2001-es népszámlálási adatainak másodelemzésekor, négy különböző területi bontásban vizsgáltuk² meg az aktív korú alacsony iskolai végzettségű, munkanélküli (alacsony státusz), valamint az aktív korú, magas iskolai végzettségű, szellemi foglalkozásúak (magas státusz) kategóriájába sorolható szegedi lakosság szegregációs és disszimilációs mutatóit³.

Az alacsony és magas státusz kategóriájába sorolható szegedi lakosság szegregációs és disszimilációs mutatói területi egységenként

Területi lehatárolás	Szegregációs index		Disszimilációs index
	Alacsony státusz	Magas státusz	
Funkcionális lakóövezetek	8,8	14,55	19,7
Városrészek	12,97	17,57	27,72
Számlálókörzetek	39,98	24,11	51,44
Számlálótömbök	49,53	25,33	59,42

A szegregációs indexek, a különböző státuszú csoportok és a lehatárolt területi egységek nagyságának függvényében eltérő eredményeket mutatnak. Minél nagyobb kiterjedésű egy-egy területi egység, a vizsgált csoportok szegregációs indexei annál kisebbek. Fokozottan jellemző ez az alacsony státuszú csoport esetében, ahol a területi lehatárolás nagysága erősebben befolyásolja a csoport szegregációs indexeinek

² Az adatbázis csoportosító változói erre a négy különböző területi felosztásra adtak lehetőséget.

³ Az aktív korúak csoportját 18-60 év között, az alacsony iskolai végzettséget 8 általános, ill. annál kevesebb elvégzett iskolai osztályban, határoztuk meg. A szellemi foglalkozásba való besorolás kategóriái a következők voltak: törvényhozók, igazgatási, érdekképviseleti vezetők, gazdasági vezetők, egyetemi, főiskolai képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások, egyéb felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások.

mértékét, mint a magas társadalmi státuszú csoportnál. Szegeden 2001-ben, a legkisebb kiterjedésű területi lehatárolás esetében (számlálótömb) az alacsony státuszú lakosság szegregációs indexe (49,53%) közel kétszerese a magas társadalmi státuszú népesség szegregációs indexének (25,33%).

A népszámlálási adatok alapján mért eredmények tehát Szeged esetében is alátámasztják azokat a megállapításokat, melyek szerint a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedők térbeli elkülönülést jelző indexei – az általában használatos, viszonylag nagy kiterjedésű területi lehatárolások esetében (funkcionális lakóövezet, városrész) – alacsonyabbak, mint a hierarchia tetején lévőknél. Vizsgálatunk is jól láthatóan alátámasztja, hogy ez a tétel kiváltképp igaz akkor, ha az elkülönülést jelző indexet nagyobb területi egységekre vetítve határozzuk meg, melyek a területen belüli társadalmi heterogenitás következtében elfedik, láthatatlanná teszik a kisebb területi egységekben egyébként létező és ott koncentrálódó szegregációt. Ennek oka, hogy a magas státuszúak akarataik szerint koncentrálódhatnak, megtehetik, meg tudják azt tenni, hogy az általuk preferált környéken választanak maguknak lakóhelyet, míg a szegények erőforrásaikból adódóan erre képtelenek, ezért mikro-szegregátumokba kényszerülnek, és kisebb területi egységeket lefedve ott koncentrálódnak (Ladányi 2007:199-215).

A különböző területi lehatárolások szegregációs indexeit alkotó mutatók véleményünk szerint részletesebb elemzésre is érdemesek, mégpedig abból a szempontból, hogy ezek a mutatók milyen értéket vesznek fel az egyes lehatárolásokat alkotó részterületek esetében, mennyire esnek egybe és milyen mértékben foglalják magukba a KSH által szegregátumként, illetve veszélyeztetettként meghatározott területeket. A szegregáció-kutatások szociológiában leginkább használatos módszerei a disszimilaritási index, és a szegregációs index számítások. A disszimilaritási index két társadalmi csoport térbeli elkülönülését méri. A számítás lényege abban áll, hogy két kiválasztott csoport terület-egységei szerinti százalékos megoszlásának, terület-egységenkénti különbségeinek abszolút értékeit összegzik, és osztják kettővel (Duncan-Duncan 1973, 2000, Csanádi-Ladányi 1992:94 idézi Csizmady 2003, Németh 2005). Az index értéke 0 és 100 között mozoghat – a teljesen szegregációmentes állapotban az alsó határérték felé mutat, míg a teljes elkülönülés esetén a felső irányába mozdul el (Cséfalvay 1994).

Ez a módszer tökéletesen alkalmas arra, hogy meghatározzuk az egyes területre vonatkozó szegregáció mértékét, viszont az összetevők kommutativitása következtében a végeredmény nem ad közvetlenül információt a szegregációs indexet alkotó jellemzőkre, így példának okáért arra sem, hogy egy vizsgált területi egységen belül a magas szegregációs indexet mely csoport nagyobb aránya okozza? Ahhoz, hogy ezen információk birtokába jussunk, meg kell vizsgálnunk minden egyes területre vonatkozóan a szegregációs indexet kitevő területrészekre vonatkozó mutatók valós értékét. A valós értékek előjelei már egyértelmű információval szolgálnak arra vonatkozóan, hogy az adott területen milyen jellegű, mely csoport irányába mutató a szegregáció mértéke.

A funkcionális lakóövezetek alapján történő lehatároláson belül a 2001-es népszámlálási adatok alapján a legmagasabb szegregációs mutatóval a „Belváros” rendelkezik (2,071). A városrészeire vonatkozó mutató valós értéke pozitív előjelű, ami azt mutatja, hogy a belvárosban az alacsony státuszú népesség alulreprezentált a teljes sokaság arányaihoz képest, vagyis a népesség magasabb státuszú része koncentrálnak elsősorban ezen a területen. Hasonló a helyzete a Villanegyednek is, amely a szegregációs mutató értéke szerint (1,162) a negyedik a funkcionális lakóövezetek között a rangsorban, de a mutató valós értéke ennél a területnél is pozitív. A szegregációs mutatókat tovább vizsgálva azok abszolút értékeit tekintve a rangsorban a második helyet a falusias lakóövezet foglalja el (1,677), viszont itt már a mutató valós értékéből – mely ez esetben negatív előjelű – az is kiténik, hogy ezen a területen az alacsonyabb státuszú népesség a túlreprezentált. A lakótelepek esetében – amely a szegregációs indexek szerint negyedik a rangsorban – hasonló a helyzet, itt az 1,15-ös értékhez, ugyancsak negatív előjel társul.

A szegregációs indexek funkcionális lakóövezetenként Szegeden a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Szeged funkcionális lakóövezetei	A teljes aktív korú 18-60 éves népesség aránya %	Munkanélküli legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű aktív korúak aránya %	Alacsony státuszúak szegregációs indexének valós értékei
Belváros	12,447	8,304	2,071
Falusias lakóövezet	15,608	18,962	-1,677
Villanegyed	3,292	0,969	1,162
Lakótelepek	38,599	40,900	-1,150
Kertvárosias lakóövezet	11,469	9,481	0,994
Egyéb külterület	0,671	1,938	-0,633
Hagyományos belső lakóterület	16,449	17,647	-0,599
Kiskerti üdüzők	0,683	1,315	-0,316
Ipari övezet	0,628	0,277	0,176
Belterületi üdüzőhelyek	0,154	0,208	-0,027
Összesen:	100	100	0,000
Szegregációs indexek abszolút értékeinek összege:			8,805

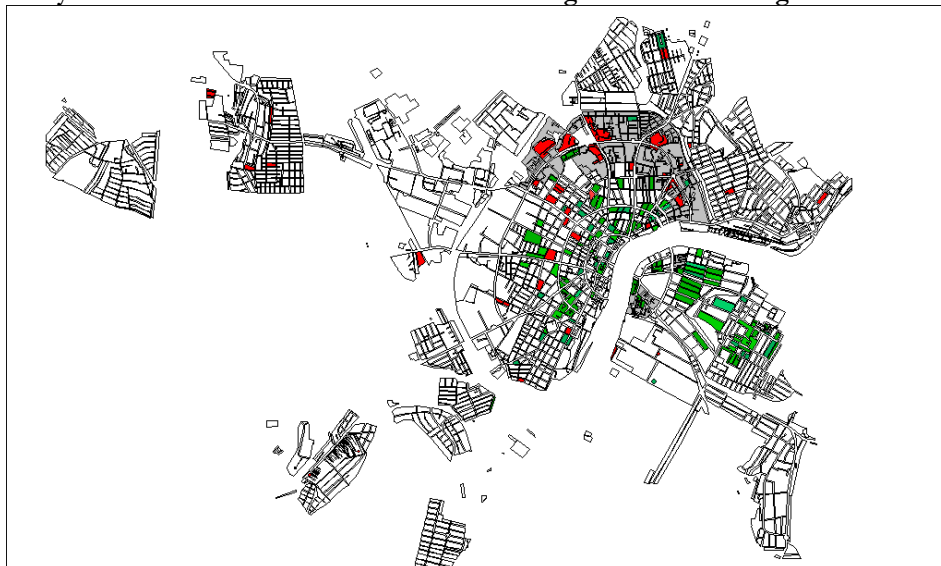
A város antiszegregációs tervdokumentációjában lehatárolt területek (ASZT 2008), amelyek a belső lakóterületi funkcionális lakóövezetbe esnek, mint a Móraváros: Móravárosi körút- Cserepes sor és a Katona József utca, valamint a Rákóczi út- Gólya utca- Cserepes sor által határolt városrész, amelynek szegregációs mutatója (0,599),

így csak a hetedik helyen szerepel a területegységenkénti rangsorban. Ha a terület szegregációs mutatójának valós értékét nézzük (-0,599), akkor valamivel talán jobban kifejeződik a szegregátum hatása, de a városrész még így is csak a negyedik helyet foglalja el az alacsony státuszúak túlréprezentáltságára vonatkoztatott rangsorban. Másodelemzésünk eredményei tehát alátámasztják a nagy területi egységekre vonatkozó ilyen jellegű vizsgálatok azon fő módszertani problematikáját, mely a nagy területi kiterjedéssel járó nagyobb mértékű heterogenitás torzító hatásaira mutat rá (Ekler-Hegedűs-Tosics 1980, Csanádi-Ladányi 1988, Ladányi 2008).

A különböző területi lehatárolások mentén kiszámított szegregációs indexek alapján, tehát világossá válik, hogy Szegeden belül a „szegény-szegregátumok” jellemzően kisebb tömbökben helyezkednek el. Ezt a rendelkezésünkre bocsátott adatbázis másodelemzése során számolt szegregációs indexek értékei is alátámasztják, mivel az adatbázis által használható legkisebb területi aggregátumban – a számlálótömbökben – a legmagasabb a mutató értéke.

Az alábbi térképen piros színnel jelöltük meg azokat a számlálótömböket, ahol a legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű, aktív korú, munkanélküli lakosság (alacsony státuszúak) aránya az összes aktív korúak számához mérten a felső decilisbe esett, zöld színnel pedig azokat, ahol a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező, szellemi foglalkozású aktív korúak (magas státuszúak) aránya esett a felső decilisbe az összes aktív korúak számához mérten.

A legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű, aktív korú, munkanélküliek (fekete) és a magas iskolai végzettségű, szellemi foglalkozásúak (szürke) aktív korúakon belüli aránya szerint sorba rendezett számlálótömbök legfelső decilisei Szegeden 2001-ben

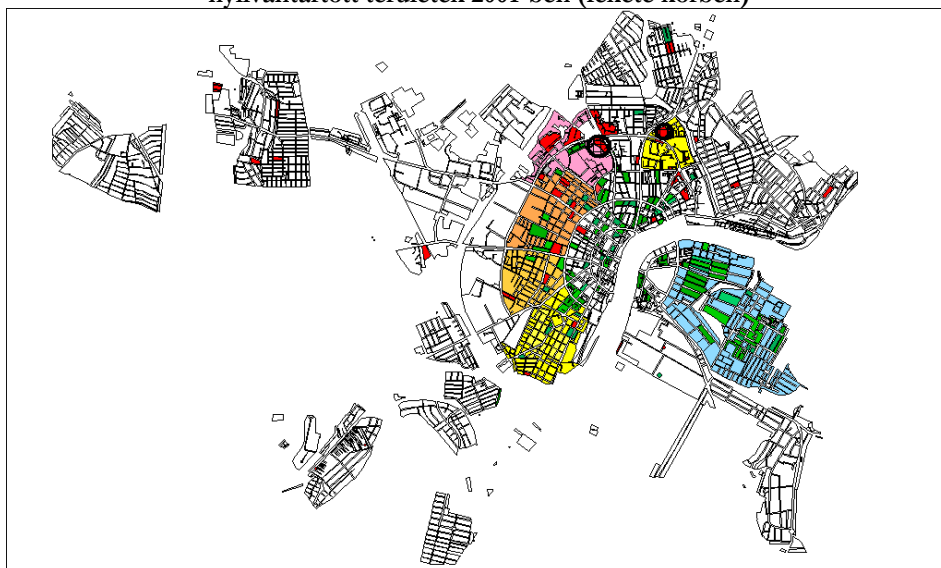

Forrás: KSH 2001. évi Népszámlálás. Saját szerkesztés.

A térkép jól szemlélteti, hogy az alacsony státuszú lakosság területi mintázata valóban nem alkot egybefüggő területi egységeket, hanem a város számos pontján – ha városökológiai övezetrendszerben gondolkodnánk, még azt is mondhatnánk, hogy a közbülső gyűrűben – kisebb tömbökben helyezkedik el. Az általunk magas társadalmi státuszúnak tekintett csoport területi elhelyezkedése ezzel szemben a térképre vetítve is láthatóan nagyobb homogenitást mutat.

Az alacsony státuszúak területi elhelyezkedésnek esetében továbbá az is észrevehető, hogy 2001-ben az egyes területeken sűrűsödési pontok rajzolódnak ki, amelyek a lakótelepi övezetben találhatóak⁴.

Az alacsony státuszúak területi elhelyezkedésnek a lakótelepeken kirajzolódó sűrűsödési pontjai, és a KSH által nem kiemelten, de szegregátumként nyilvántartott területek 2001-ben (fekete körben)

Forrás: KSH 2001. évi Népszámlálás. Saját szerkesztés.

Ezek a lakótelepeken kirajzolódó sűrűsödési pontok azok, amelyek a KSH által nem kiemelten, de szegregátumként nyilvántartott területként szerepeltek 2001-ben, és amelyekre korábban már utaltunk. Ezeken a területeken 2001-2008 között a szociális városrehabilitáció befejeződött, ezért Szeged Város Antiszegregációs Tervében 2008-ban már nem szerepelnek a szegregátumként említett területek között (ASZT, 2008:6-11).

⁴ A lakótelepi részeket a térképen szürke színnel emeltük ki.

Amennyiben az általunk megrajzolt térkép lakótelepi övezeteire újból rátekintünk, azt is észrevehetjük, hogy a lakótelepi tömbökön belül vannak olyan részek, ahol arányaiban a magas társadalmi státuszú lakosság alkot többséget. Ebből arra következtethetünk, hogy Szeged estében ezekre a területekre vonatkozóan helytálló lehet az az állítás, hogy: „*az 1970-es évek közepétől – elsősorban a „félpiaci” és „piaci” kategóriákba sorolható lakásosztályok szaporodásának és új lakótelepekre való behatolásának tulajdoníthatóan – figyelemre méltó szegregációs folyamatok indultak be, és ugyancsak a fenti okok következtében, a lakótelepek egymás között is erős differenciálódásnak indultak*” (Ladányi 2008:17).

Elemzésünk következő részében Ladányi János korábban Budapesten végzett hasonló jellegű kutatási eredményeinek szegedi érvényességét teszteljük, amelyek a szegregációs indexek területi lehatárolásával kapcsolatos érzékenységre utaltak, és amelyek bebizonyították, hogy a klasszikus ökológiai modellek alapján nem lehet valós képet alkotni a városok társadalmi térbeli mintázottságáról (Ladányi, 2008).

Csanádi és Ladányi által alkalmazott szórásnégyzetösszeg-felbontás módszerével (Csanádi-Ladányi, 1988; Ladányi, 2008) megvizsgáljuk, hogy az általunk használt – a KSH népszámlálási adatok változói mentén lehatárolt – területi modellek mekkora magyarázó erővel bírnak az elemzésbe bevont két társadalmi csoport szóródását illetően.

A területi modellek legmagasabb magyarázó ereje az általunk vizsgált két különböző csoportnál, a legkisebb kiterjedésű területrészek esetében is mindössze a teljes szórásnégyzet 7%-át magyarázta, ráadásul ez a „legjobb” eredmény a magas társadalmi státuszú csoport számlálótömbönkénti szóródására vonatkozik, amely státuszcsoportra egyébként is a legjellemzőbb az összefüggő területi elkülönülés. Ezt a jellemzőt egyébként a különböző modellek szóródását jelző értékek is mutatják, ahol látható, hogy a megmagyarázott hányad értéke a harmadik területi szintnél megduplázódik.

A magas iskolai végzettségű, szellemi foglalkozásúak aktív korúakon belüli aránya területrészek szerinti szóródásának felbontása

Területi lehatárolás	Teljes szórásnégyzet δ^2	Csoportok közötti szórásnégyzet δ^2_K	Megmagyarázott hányad δ^2_K/δ^2
Funkcionális lakóövezetek	13765,120	277,341	0,020
Városrészek		426,861	0,031
Számlálókörzetek		916,031	0,066
Számlálótömbök	13712,940	1039,686	0,075

Az alacsony társadalmi státuszú csoportok esetében a népszámlálási adatokhoz illesztett különböző területi modellek még kisebb magyarázó erővel bírnak a csoport szóródását illetően. Az alacsony társadalmi státuszú csoport szóródását gyakorlatilag egyik területi modellel sem lehet magyarázni, mivel a legerősebb magyarázó erővel bíró, legkisebb területi egységekre építő modell magyarázó ereje is mindössze 2,7%.

A legfeljebb 8 általános iskolai végzettségű, aktív korú, munkanélküliek aktív korúakon belüli aránya területrészek szerinti szóródásának felbontása

Területi lehatárolás	Teljes szórásnégyzet δ^2	Csoportok közötti szórásnégyzet δ^2_K	Megmagyarázott hányad δ^2_K/δ^2
Funkcionális lakóövezetek	1371,951	1,234	0,000
Városrészek		2,568	0,001
Számlálókörzetek		22,968	0,016
Számlálótömbök	1366,036	37,119	0,027

A KSH által lehatárolt szegregátumok meghatározása (ASZT, 2008) és az általunk végzett másodelemzés eredményeinek összevetése Szeged esetében is alátámasztják tehát azt, hogy az eltérő léptékű területi csoportosítások révén nyert aggregátumok heterogének, bennük szükségszerűen további homogén területek különíthetők el a különböző társadalmi rétegek – kimondottan az alacsony társadalmi státuszú népesség – egy tömbben elhelyezkedő lakóhelye szempontjából (Ekler-Hegedűs-Tosics 1980, Csanádi-Ladányi 1988, Ladányi 2008).

Az eredmények alapján kijelenthetjük, hogy a népszámlálási adatokhoz rendelt területi lehatárolások egyike sem alkalmas arra – magyarázó erejüket tekintve –, hogy ezekre a területi modellekre vetítve a társadalmi térbeli elkülönülés városon belüli mintázatát a valóságnak megfelelően be tudjuk mutatni.

Ahhoz, hogy ezt meg tudjuk tenni, további adatok elemzésre való bevonására, – amelyre az általunk hivatkozott Szeged Megyei Jogú Város Antiszegregációs Tervében is sor került a különböző önkormányzati és segélyezési adatok felhasználásakor – továbbá „*sok-sok terepmunkára van szükség*” (Ladányi, 2008:41).

Hivatkozások:

Csanádi Gábor – Ladányi János (1988): Társadalmi csoportok térbeli elkülönülésének különböző léptékekben történő vizsgálata Budapesten. Szociológia, 1988/1.

Csanádi Gábor – Ladányi János (1992): Budapest térbeli-társadalmi szerkezetének változásai. Akadémiai Kiadó, Budapest

Csizmady Adrienne (2003): A lakótelep. Gondolat Kiadó, Budapest

Duncan, O. D. – Duncan, B. (1973): Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés. In: Szelényi Iván (szerk.): Városszociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1973.

Duncan, O. D. – Duncan, B. (2000): Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés. In: Győri Péter (szerk.): A város, a város társadalma, életforma-csoportok. Társadalomismereti szöveggyűjtemény (Tanári kézikönyv) Wesley János Lelkész-képző Főiskola Szociális Munkás Szak. Tótfalusi Tannyomda, Budapest 2000.

Ekler Dezső – Hegedűs József-Tosics Iván (1980): A városfejlődés társadalmi-térbeni összefüggései Budapest példáján, I-III kötet BVTV, Budapest

Ladányi János (2007): A lakóhelyi szegregáció változó formái Budapesten. In Enyedi György (szerk.): A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest 2007.

Ladányi János (2008): Lakóhelyi szegregáció Budapesten. ÚMK Budapest.

Németh Nándor (2005): Területi megoszlások eltérését mutató indexek. In: Nemes Nagy J. (szerk.): Regionális elemzési módszerek. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest 111-117.

Források:

A nagyvárosok belső tagozódása. Szeged. KSH Csongrád megyei Igazgatósága, Szeged, 2003.

ASZT 2008: Szeged Megyei Jogú Város Antiszegregációs Terve 2008.

VRK 2007: Városrehabilitáció 2007-2013-ban. Kézikönyv a városok számára. Budapest, Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkárság, 2007.